

''Wat willen die mensen toch!''

Een hongeroptocht naar Buitenpost in 1893

Door Dirk R. Wildeboer te Buitenpost,
secretaris van de Stichting Oud-Achtkarspelen,
tel. 0511-541920

Hongeroptochten, stakingen en meetings i.v.m. het opkomende socialisme kwamen in het begin van de jaren negentig van de negentiende eeuw regelmatig voor. Ook in Achtkarspelen begon er onrust te ontstaan. Het was in de strenge winter van 1892/93 dat door werkloze arbeiders van de Surhuisterveensterheide een optocht naar het gemeentehuis in Buitenpost werd gehouden. Het was de bedoeling om te protesteren tegen de armoede, de honger en de andere sociale misstanden, die een gevolg waren van de grote werkloosheid in die tijd.

Inleiding

Arbeidersleven in ''Arm Friesland''
Een onbekende schrijver gaf in 1891 deze titel aan een schets van het dagelijks leven in die jaren. Om de lezer een indruk te geven, werd onderstaand een gedeelte overgenomen:

''De grote Westeuropese Landbouwcrisis (1879-1895) trof niet alleen de agrarische sector. Ook ambachtsbaasjes, middenstanders, fabrieks- en veenarbeiders, hadden het zwaar te verduren. Winkeliers gingen failliet; huurboeren konden de pacht niet meer betalen en werden van de boerderij gezet. Wie nog werk had, maakte lange werkdagen (in de zomer 12 tot 14 uur) voor een schamel loon. Wie dat niet wilde accepteren, kon oprassen. Voor hem stonden 10 anderen in de rij. Bijna iedere arbeidsbescherming ontbrak en van sociale wetgeving of sociale woningbouw had nog niemand gehoord. De vrouw ging in de zomer mee naar het land en ook de kinderen werkten mee. Wanneer de kinderen ouder werden, werd er wat meer verdiend. ''Julie worden rijk'', zeiden de burens dan afgunstig. De kindersterfte was groot en arbeiders werden niet oud. Mensen leefden tot ze krom en afgeleefd waren en bij de armvoogd of diaken om hulp moesten vragen. De gezondheidszorg moest nog tot ontwikkeling komen. Het eten was schraal. Een arbeider van de Surhuisterveensterheide werkte in het voorjaar in de Beetster veenderijen en verdiende in acht à negen weken tachtig gulden. Vond hij dan direct werk in de hooiing, dan verdiende hij daar in vier tot vijf weken vijftienveertig gulden. Vaak met negentien uren arbeid op een dag. Terug van het hooien trok hij de volgende dag al weer naar de Groninger klei. De gewassen kleren nog nat in de zak. Daar kon hij ongeveer tien weken korenzichten voor zeventienhalve gulden per week. In een

klein half jaar had de man dan tweehonderd gulden verdiend; in het andere half jaar bedroegen de inkomsten gemiddeld twee gulden per week. Het totale jaarinkomen bedroeg een bedrag tussen de 250 en 300 gulden''. In de zomer van 1892 kwamen meer dan 200 arbeiders naar de jaarmarkt van Joure om zich te verhuuren als hooier of maaiër, terwijl er maar voor 20 man werk was. Ook in deze regio heerste er bittere armoede.

Angst voor versterking van de openbare orde

''De Heerenveensche Courant'' schreef in december 1892 het volgende: ''Overal, vooral daar waar de orthodoxe kerkleer, minder overheerschend is, openbaart zich eene gisting, die bewijst dat er slechts eene aanleiding nodig is, om hier in Friesland zich eene toestand te veroorzaken als tegenwoordig heerscht in de provincie Groningen. En uitblijven kan deze niet. Komt hij niet dit jaar, dan een volgende. De werkloosheid toch keert elk jaar in groter omvang terug en de geest van ontevredenheid neemt steeds grotere verhoudingen aan''.

De Commissaris der Koningin in Friesland, t.w. Binnert Philip baron van Harinxma thoe Slooten, maakte zich destijds grote zorgen over de bedreiging van de openbare orde in de provincie. Geleidelijk kwam er verzet tegen de armoede, de werkloosheid en de overige misstanden. Stakingen en het opkomend socialisme leerden de mensen dat ze zich aaneen moesten sluiten om iets te bereiken. Hongeroptochten, meetings en stakingen werden van regeringswege beantwoord met het zenden van almaar meer soldaten, huzaren en marechaussees. Een krant constateerde in die dagen:

''Het schijnt dat alle mogelijke regeeringen meenen, dat men werkloos-

heid en armoede opheft door 't zenden van soldaten''.

Het garnizoen te Leeuwarden bestond vooral uit Friese soldaten en die durfde onze Commissaris, als het er op aan kwam, niet in te zetten tegen volksgegoten. Vermoedelijk, in verband met deze omstandigheid, richtte hij op 28 december 1892 dan ook een verzoek aan de Minister van Binnenlandse Zaken om het garnizoen in Leeuwarden met 100 man infanterie en een escadron huzaren te versterken. Vanuit Utrecht kwam deze versterking na enkele dagen in de Friese hoofdstad aan.

Bijstand door militairen e.d.

In de laatste week van december 1892, toen de onrust en dreiging in Achtkarspelen toenam, was dit ook het geval in andere gemeenten. Onder meer door de strenge winter had een groot deel van de arbeidersbevolking extra te lijden en protesten volgden. Op verschillende plaatsen kwam het tot onregeligheden. In de periode van 27 tot en met 30 december, werden op verzoek van de burgemeesters, soldaten, huzaren, marechaussees en rijksveldwachters gestuurd naar Harlingen, Franeker, Dokkum en de Bergumerheide. Op 24 december 1892 schreef burgemeester De Vries van Dokkum aan de Friese Commissaris dat: ''in de late avond van die dag in de stad volksoplopen waren geweest, gepaard met het zingen van socialistische liederen. Het volk begon bovendien in troepen te bedelen en eischte hier en daar brutaalweg geld en werk. Het werkvolk is baas en mijn politiemacht is niet toereikend. Het plaatselijk nieuwsblad ''Oostergo'' heeft tot de burgerij een verzoek gericht om de kinderen en dienstboden zo veel mogelijk van de straat te houden''. In die tijd werden blijkbaar de dienstboden met de kinde-

ren als het ware nog op één hoop gegooid.

Verder leverde genoemde krant nog het volgende commentaar:

„t Maakt een onaangename indruk, in ons anders zoo rustige stad, thans militairen te huisvesten om de rust onder de inwoners te bevorderen. Die indruk wordt nog meer onaangenaam, wanneer men weet wat de meer gegoede burgers voor hunne minder gedeelde mede-burgers doen”.

Het was dus duidelijk dat de redacteur partij koos voor de gegoede burgers. Het merendeel van de lezers behoorde waarschijnlijk tot deze groep.

Spanning steeg in Achtkarspelen

In het laatst van december 1892 kreeg burgemeester Bekker 'ter zijde' informatie over het houden van hongeroptochten door werkloze arbeiders uit de heidedorpen naar het gemeentehuis in Buitenpost. De burgervader vreesde voor onrust en stond bijna dagelijks per telegram of per brief in contact met de Commissaris van de Koningin te Leeuwarden. Voor een geplande optocht door arbeiders van de Twijzelerheide op 4 januari 1893 vroeg de burgemeester per telegram om bijstand van 6 rijksveldwachters. Binnen enkele uren kwam er een telegram terug uit Leeuwarden met als tekst: "Geen rijksveldwachters beschikbaar. Telegraafkantoor Buitenpost blijft hedenavond open tot 10 uur. Indien Gij militaire bijstand verlangt, zal deze zo spoedig mogelijk worden verstrekt. In dit geval zult Gij moeten zorgdragen voor inkwartiering in één kwartier van 30 man met officier”.

Om de een of andere reden ging deze tocht niet door, maar een dag later werd het menens, want de werkloze arbeiders van de Surhuisterveensterheide kwamen wel naar Buitenpost. Ook hier wist burgemeester Bekker van, want er ging een dag eerder een dringend telegram naar de Commissaris:

"Zend mij hier bepaald morgen vroeg, per eerste trein, een officier met 30 man i.v.m. volksofloopen". En inderdaad kwamen er militairen uit Leeuwarden, want de voorganger van deze krant d.d. 7 januari 1893, meldde dat op 5 januari j.l. met de eerste trein een detachement genietroepen van 35 man, onder leiding van de 1e luitenant Peletier te Buitenpost was aangekomen, zulks i.v.m. mogelijke verstoring der openbare orde. Uit voorzorg was er op grond van artikel 187 van de gemeentewet reeds door de burgemeester een noodverordening vastgesteld en afgekondigd, waarbij samenscholingen van meer dan vijf man op de openbare straat waren verboden. Indien nodig kon dus worden ingegrepen. Op 5 januari 1893 kwam er een groep arbeiders in Buitenpost aan, waarvan een verslag door Jelle Dam, in dit artikel wordt gegeven. Een dag later, op 6 januari, ging er een brief van de burgemeester naar de Commissaris van de Koningin, waarin werd gemeld, wat er was voorgevallen: "Ik heb de eer

UWelEdelgestrenge mede te delen dat alhier op gisteren eene optocht heeft plaats gehad van ongeveer 150 arbeiders uit de Surhuisterveensterheide. Dat die optocht rustig is afgelopen. Dat hedenmorgen drie arbeiders uit die heide, op mijn verzoek, bij mij zijn geweest, om werk te verschaffen. Dat ik morgen eene conferentie zal houden met de Commissie voor werkverschaffing te Surhuisterveen om de mogelijkheid te bespreken, dat het werkloon van een hectoliter geklopte steen geen f 0,15 maar f 0,25 zal bedragen. Ik zal verder iederen dag UWelEd.Gestrenge in kennis stellen hoe de toestand alhier is”.

Nieuwsberichten uit het "Algemeen Nieuws- en Advertentieblad voor Kollum en omstreken"

Over de hongeroptocht op 5 januari 1893 werd niets geschreven. Het volgende bericht, verscheen in het nummer van 13 januari:

"Het detachement genietroepen, dat de vorige week wegens gevaar voor verstoring der openbare orde te Buitenpost werd gestationeerd, is thans vervangen door een detachement infanterie. Alles blijft in deze gemeente rustig, dankzij vooral door 't flink optreden van den heer burgemeester, die deze dagen op zulk eene gepaste wijze voor rustverstoring wist te waken. Van verschillende kanten vernemen wij, dat er krachtige pogingen in het werk worden gesteld om in de heerschende werkloosheid te voorzien, zoowel vanwege corporaties als particulieren”.

Verder meldde de krant op 3 februari dat de militairen te Buitenpost weer naar hun oorspronkelijk garnizoen waren teruggekeerd. "De maatschappelijke rust en orde laten niets meer te wensen over, dankzij 't Edelachtbaar Bestuur der gemeente Achtkarspelen". Met het uitdelen van complimenten aan het gemeentebestuur was de redacteur van de krant niet zuinig.

Wie was Jelle Dam?

Jelle Dam (1857-1935) werd geboren in Harkema en wel in een gedeelte van het dorp dat toen nog bij Surhuizum hoorde. Zijn vader Durk en moeder Hinke Pama hadden 7 kinderen, allen jongens en Jelle was daarvan de jongste. Het gezin woonde in een spitkeet (een heidehut) en Jelle heeft dus de armoede en de slechte woningtoestanden van die tijd aan den lijve ondervonden. Jelle kon goed leren en de hoofdonderwijzer Dijkstra gaf hem bijlessen, zodat hij de Normaalschool (een onderwijzersopleiding) te Buitenpost kon bezoeken. Hij verliet deze voortijdig, omdat zijn medeleerlingen, die uit gezinnen van gegoede middenstanders en dergelijke kwamen, naar zijn mening hem niet als hun gelijke wilden accepteren. Het standsverschil was in die tijd nog groot. Na het afbreken van deze studie heeft hij zich bekwaamd in het vak van timmerman en door zijn omgeving werd hij als een bekwaam vakman beschouwd. Verder was het een kunstzinnig man, hij maakte tekenin-

gen en schreef gedichten. Dam voelde zich aangetrokken door het socialisme, dat in de tachtiger en negentiger jaren van de negentiende eeuw opkwam. Hij speelde een actieve rol in deze beweging, zo was hij o.a. rond 1890 voorzitter van de Friesche Volkspartij, afdeling Surhuisterveensterheide. Jelle Dam heeft op hoge leeftijd zijn jeugderinneringen nog op papier gezet, die in boekvorm zijn uitgegeven. In het laatste hoofdstuk van dit boek deed Dam verslag over de tocht naar Buitenpost.

Het maakt indruk hoe hij de sfeer beschreef tijdens de optocht. De lezer voelt als het ware de spanning en dreiging van het hele gebeuren. Zoals Dam zelf al aangaf, was hij niet nauwkeurig in de datering van de voorvallen en werden ook niet altijd de gebeurtenissen in de juiste volgorde geplaatst. Hij was al op een hoge leeftijd toen hij zijn herinneringen opschreef, die later in boekvorm zijn uitgegeven. Aan de objectiviteit van zijn verhalen hoeft echter niet te worden getwijfeld. Hierna volgt het verslag over de tocht naar de burgemeester in Buitenpost:

"Een tocht naar Buitenpost"

Welk jaar het was weet ik niet, jaartallen heb ik allerminst onthouden, maar 't was in alle gevallen in de tachtiger jaren, dat ik 's morgens buiten stond, het was stil en zeer gehoorig, dat ik van alle kanten rumoer hoorde: schreeuwen en soms zingen, zoodat ik mijn vrouw riep en tot haar zeide: "Kom 's buiten, wat er nu gaande is, begrijp ik niet". Wijl wij daar zoo stonden te luisteren, kwamen er eindelijk een koppeltje volk van over de Wijde Pet naar ons toe. Ook kwamen er van 't oosten en 't westen drommen opdagen. Bij alle woningen werd aangeklopt, van iedere woning moest één mee, naar den burgemeester. Er moest werk verschaft worden en brood. Ik wist gelukkig zoo goed te praten dat ze mij vrijschatten, ik was immers geen gewone arbeider, maar timmerman. Maar toen ik daar op den hoek, waar thans de nieuwe begraafplaats is, hele drommen zag samenscholen, naar schatting wel 300, maakte nieuwsgierigheid zich van mij meester. Ik wenschte wel te weten hoe dit één zich zou

afspelen, zoodat ik hen tegen den wil van mijn vrouw achterna trok. De stoet die bij 't avanceeren gedurig in getalsterkte aanwon, bedroeg tenslotte ongeveer vier- tot vijfhonderd man, waarvan de meesten - ik ben er zeker van - niet eens wisten wat dit beteekende. Zeer velen door dreigementen gedwongen en uit vrees voor de massale macht, liepen maar in alle gedweeheid mee. Enkelen, die hun dreigementen met handtastelijkheden vergezeld deden gaan, hebben deze brutaliteit later nog met 'n halfjaar geboet. Er waren ook helden bij den stoet. O, als de rijken, de voornemens, de dreigementen hadden gehoord, dan waren de haren hun zeker te berge gerezen. Eén der uitgelezenste helden hoor ik als 't ware nog roepen, hoe hij ze slag voor slag naar de eeuwigheid zou zenden, die onmeedoogende opvreters. Hij kon ze dat gunnen, en durfde hen wel nakend uit te kleeden, want hij had een nieuw roodbaaien hemd aan. Godv...me. Hij zou ze uit mekaar scheuren, die rijke beesten en aan mekaar plakken als oud leer. Maar och, och, wat zakte de moed dien helden spoedig in de schoenen. Toen we door de buurt van Twijzel waren, kwamen twee veldwachters ons tegemoet. Die rieden aan om een zoo kalm mogelijke houding aan te nemen en wat ordelijk te masseeren (ordelijk op te stellen), want we zouden spoedig zien hoe we te Buitenpost ontvangen zouden worden''.

Ontvangst in Buitenpost

''Daar stonden ze klaar: achttien soldaten met het geweer bij den voet, om bij de minste ongeregelde direct een afschrikwekkend voorbeeld te geven. Och! och! die helden van zoeven, als onverschrokken aanvoerders voorop, wat zakten ze gauw en ongemerkt achterop. Ja, we kwamen te Buitenpost en daar stonden vlak voor 't gemeentehuis aan den tegenovergestelden kant van den weg achttien soldaten. Een officier en de burgemeester kuierden, met de rug naar hen toegekeerd voor die soldaten heen en weer. Zachtjes aan schoolden de arbeiders zich in een kring rondom de soldaten. De burgemeester riep onderscheidene malen: ''Wat willen die menschen toch?'' Hoe het precies in z'n werk ging weet ik niet, maar ik meen dat de veldwachter een paar belhamels uitzocht, die met den burgemeester konden spreken en hun grieven bekend maken. Daar aan werd gevolg gegeven door Rinze Landheer en wie de andere was weet ik niet meer. Na een poosje kwamen ze weer op straat. Door R. Landheer werd nu verzocht dat de arbeiders rustig naar huis zouden gaan, er zou nu spoedig orde op zaken gesteld worden. Ik geloof dat toen allen eenige oogenblikken in groote spanning en vrees hebben verkeerd en ook dat de inwoners zoowel als de burgemeester en de arbeiders zelf, blijde waren dat ze weer konden vertrekken''.

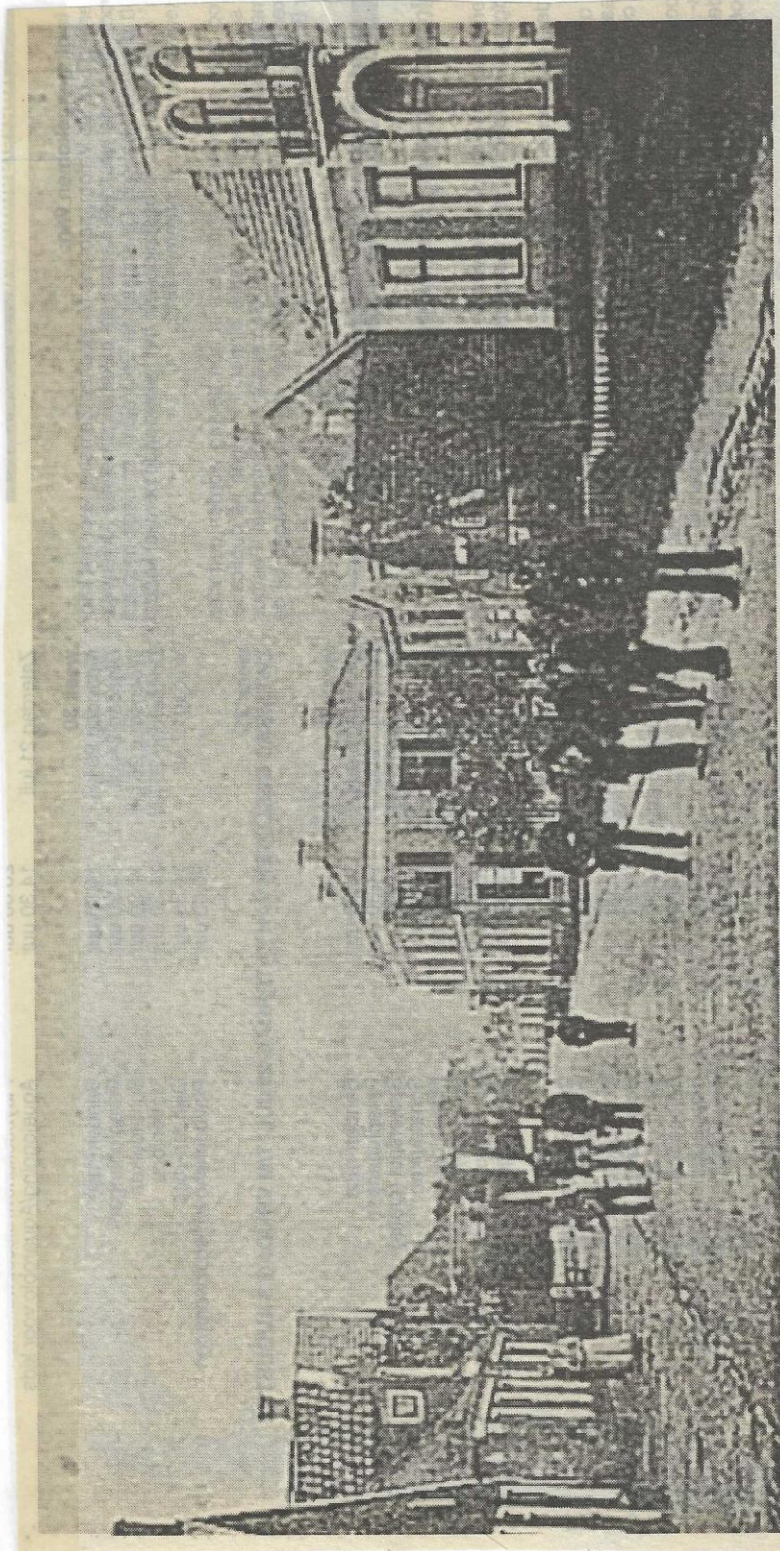
''Bij stukken en brokken''

Zoals u hebt kunnen lezen schreef Jelle Dam dat bij alle woningen werd aangeklopt en van ieder huis één mee moest. ''Enkelen, die hun dreigementen met handtastelijkheden vergezeld deden gaan, hebben deze brutaliteit later nog met 'n halfjaar geboet''. Wat er precies gebeurde valt te lezen in een verslag van de zitting van de arrondissementsrechtbank te Leeuwarden, d.d. 4 februari 1893. De beklagden Jan Slotegraaf, 21 jaar en Andries Bekkema, 18 jaar, beiden arbeiders van de Surhuisterveensterheide, waren tijdens de optocht bij de woning van het gezin Dijkstra gekomen en hadden geroepen dat Durk Dijkstra en zijn beide zonen Gjalt en Klaas ook mee moesten. Wanneer ze niet meegingen zouden ze ''bij stukken en brokken'' uit huis worden gehaald. Volgens het verslag had Dijkstra hierop gezegd dat: ''hij noch zijn zoons werkloos waren en zij nog levensmiddelen genoeg hadden''. Daarna werd de voordeur op slot gedaan. Hierna gingen de beklagden naar de achterdeur van de woning, waarvan het bovenste gedeelte nog openstond. Mevrouw Dijkstra en zoon Klaas probeerden deze deur ook te sluiten, maar dit slaagde niet. Slotegraaf, die een ''ijzeren lep'' bij zich had stak hiermee Klaas boven op de linker hand, waarna mevrouw Dijkstra een steek in de rechter pols kreeg. Beiden zouden zij erg hebben gebloed. Verder zou Bekkema met een ''houten lep een glasruit aan de zijkant van de woning hebben ingestoten en verbrijzeld''. Alle leden van het gezin Dijkstra legden gelijklopende belastende verklaringen af, zo ook de arbeiders Fokke en Jan Slotegraaf, beiden wonende te Surhuisterveensterheide, die er bij tegenwoordig waren. Anne Bos en Siebe Jans Veenstra uit dezelfde woonplaats, die ook van de partij waren, verklaarden niets te hebben gezien van de vernieling van de ruit. De beklagden vertelden dat ze wel op de aangegeven tijd bij de woning van de Dijkstra's waren geweest, maar niet op het erf. Ontkennen hielp niet, de jonge mannen kregen beiden een veroordeling tot 6 maanden gevangenisstraf.

Bronnen/literatuur:

- Ryksargyf Fryslân,
- ''Jeugdherinneringen van Jelle Dam'', Inleider en uitgever: Lykele Jansma, Buitenpost
- ''Als de Dag van Gisteren'', uitg. Waanders c.a.

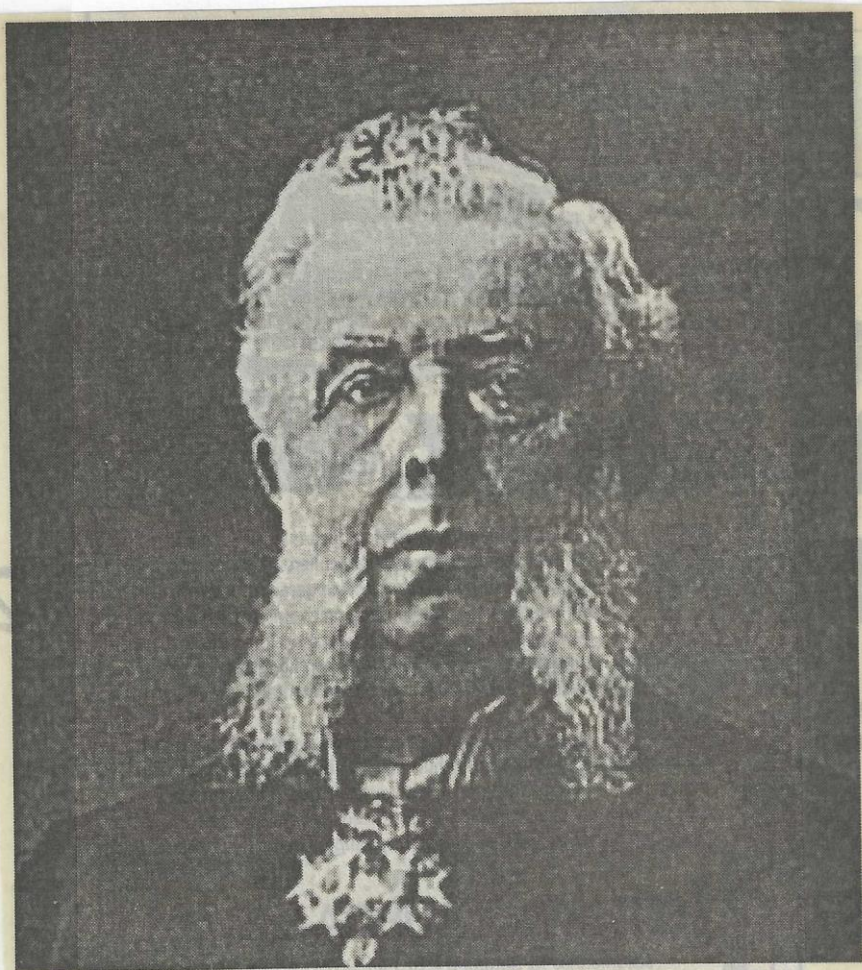
Dit was een publicatie van de Stichting Oud-Achtcarspelen

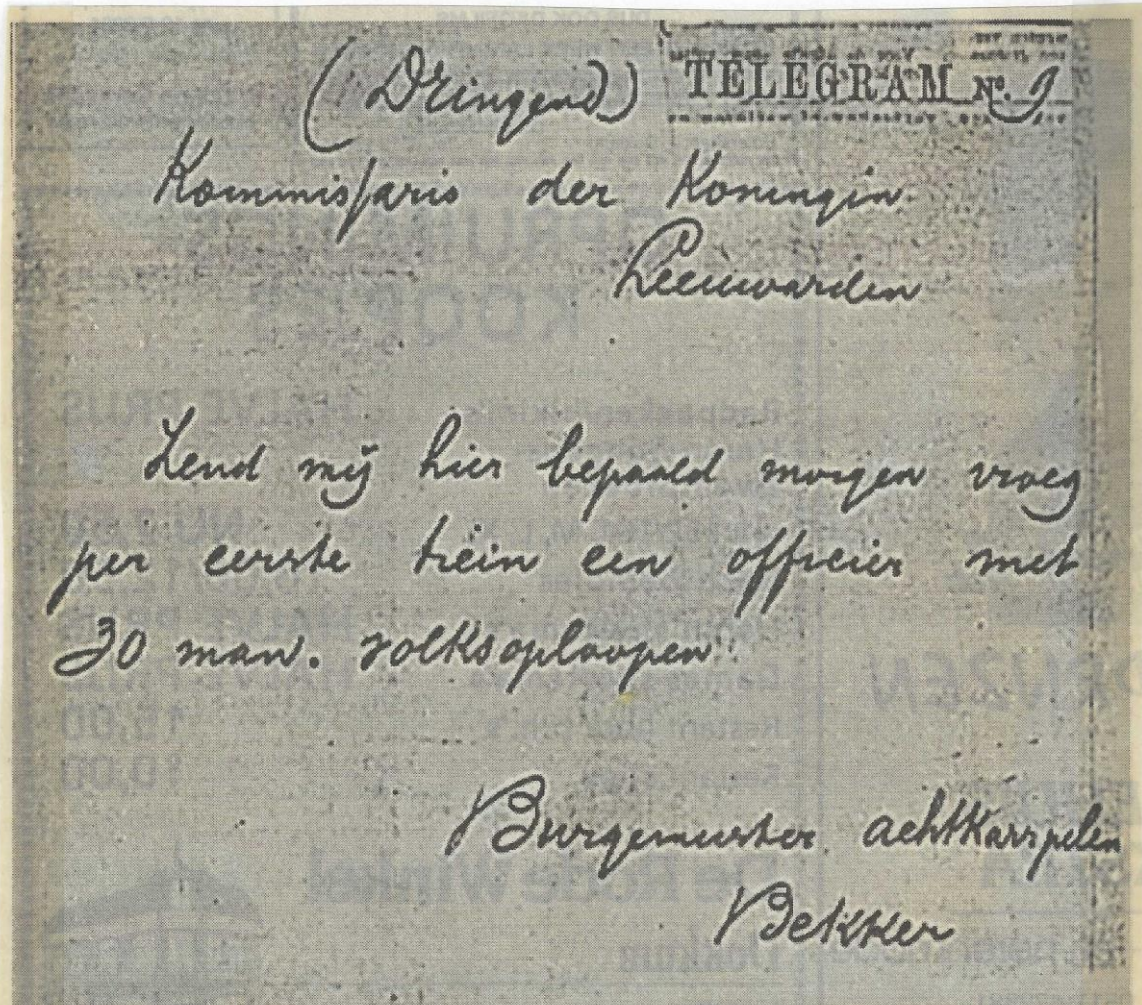
Een foto van een gedeelte van de Voorstraat te Buitenpost rond 1900. Op de achtergrond rechts ziet u het voormalige gemeentehuis "Nijenstein". Voor dit gebouw vond in 1893 een volksoploop plaats. Rechts op de voorgrond is de Hervormde gemeente te zien (foto-verzameling A. van Lune).

Een portret van Jelle Dam (1857-1935).

Een portret van de Commissaris der Koningin Binnert Philip baron van Harinxma thoe Slooten.

Een afbeelding van het dringende telegram d.d. 4 januari 1893 van de Burgemeester van Achtkarspelen aan de Commissaris der Koningin te Leeuwarden.